

มนุษย์พุทธนิเวศ: กลวิธีการนำเสนอโนทัศน์
ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนา
และธรรมชาติในประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแฉกรดพระนังคัล

Human Buddhist Ecosystem: The Presentation Strategies of
the Concepts of Relationships between Humans, Buddhism,
and Nature in the Announcement of the Royal Ploughing Ceremony

ธนบัตร ใจอินทร์¹

Thanabat Jai-in

E-mail: thanabatj@nu.ac.th

ภาคภูมิ สุขเจริญ²

Parkpoom Sukjaroen

สุวรรณี ทองรอด³

Suwannee Thongrot

Received: March 21, 2024

Revised: June 5, 2024

Accepted: June 11, 2024

¹ อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

Lecturer, Department of Thai, Faculty of Humanities, Naresuan University

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

Assistant Professor, Department of Thai, Faculty of Humanities, Naresuan University

³ อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

Lecturer, Department of Thai, Faculty of Humanities, Naresuan University

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษากลวิธีการนำเสนอมนต์ศน์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนาและธรรมชาติในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โดยใช้ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล ฉบับพิมพ์ปีฉลู พุทธศักราช 2468 อรรถกถาชาดกรวมถึงพระบรมราชโองบายที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า มีการใช้กลวิธีสำคัญได้แก่ การปรับรายละเอียดเนื้อหาของประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล การใช้ความเปรียบเชิงอุปลักษณ์ และการอ้างอิงเนื้อหาบางประการจากวรรณกรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาได้แก่ กสิการทวาชสูตร อรรถกถาเตมียาชาดก อรรถกถามัจฉาชาดก และอรรถกถาวาริชชาดก ประกอบการแต่งเนื้อหาใหม่เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความเป็นสิริมงคลในพระราชพิธี กลวิธีดังกล่าวได้นำเสนอมนต์ศน์สำคัญคือ พุทธศาสนาเป็นพื้นฐานความเจริญของมวลสิ่งบนโลก พุทธศาสนาเป็นบรรทัดฐานทางคุณค่าของมนุษย์และธรรมชาติ พุทธศาสนาได้ทำให้มนุษย์ได้พิจารณาธรรมชาติได้สำรวจตรวจตราตนเองอย่างเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น ด้วยกลวิธีและมนต์ศน์ดังกล่าวทำให้เห็นว่าพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ จึงได้อธิบายวิถีคิดอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อสังคมไทย อีกทั้งเชื่อมโยงโลกมนุษย์และโลกธรรมชาติให้ใกล้ชิดกัน

คำสำคัญ: มนุษย์พุทธินิเวศ จิตสำนึกเชิงนิเวศแนวพุทธปรัชญา ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล กลวิธีการนำเสนอมนต์ศน์

Abstract

This research article aims to study strategies for presenting the concepts of relationships between humans, Buddhism, and nature in the Royal Ploughing Ceremony. The documents studied include the Royal Ploughing Ceremony Announcement published in the Year of the Ox, B.E. 1925, the Jataka-atthakatha and related royal explanations. The results of the study reveal that significant strategies employed include adjusting the content details, using metaphors, and alluding to the Buddhist scriptures such as the Kasibharadvāja Sutta, *Aṭṭhakathā* Temiya Jātaka, *Aṭṭhakathā* Maccha Jātaka and *Aṭṭhakathā* Vārīchcha Jātaka. These works are applied to create new contents which convey a sense of sacredness and auspiciousness. These strategies represent crucial concepts as follows: Buddhism serves as a fundamental prosperity of all things in this world; Buddhism embodies normative values for both human beings and nature; and Buddhism encourages individuals to contemplate nature

and to critically explore themselves with greater rationales. These strategies and concepts show that the Thai Royal Ploughing Ceremony describes the ways of thinking and influences of Buddhism on the Thai society whereby human beings and natural worlds are intimately connected.

Keywords: Human Buddhist ecosystem, Ecological consciousness based on Buddhist philosophy, Announcement of the Royal Ploughing Ceremony, Presentation strategies, Concepts

บทนำ

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ (ชื่อพระราชพิธีปัจจุบัน) เป็นการพระราชพิธีสำคัญหนึ่งของไทยอาศัยเค้าพระบรมราชาธิบายในพระราชนิพนธ์ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พิมพ์เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม ปี 2465 สันนิษฐานว่า การพระราชพิธีนี้ได้สืบเนื่องมาแต่โบราณ มีการรับระบบคิดและวิธีการมาจากหลายภูมิภาค ใช้อย่างน้อยจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูแต่เพียงเท่านั้น ทั้งยังทรงตั้งข้อสังเกตเชิงเปรียบเทียบไว้

“การแรกนาที่ต้องเป็นธุระของผู้ซึ่งเปนใหญ่ในแผ่นดินเปนธรรมเนียมมีมาแต่โบราณ เช่นในเมืองจีน สี่พันปีล่วงมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินก็ลงทรงไถนาเองเปนคราวแรก พระมหาชี้เลี้ยงตัวใหม่ ส่วนหมายเหตุเรื่องราวอันใดในประเทศสยามนี้ ที่มีปรากฏอยู่ในการแรกนาก็มีอยู่เสมอเปนนิจไม่มีเวลาวางเว้น ด้วยการผู้ซึ่งเปนใหญ่ในแผ่นดินลงมือทำเองเช่นนี้ ก็เพื่อให้เปนตัวอย่างแก่ราษฎรชักนำให้มีใจหมั่นในการที่จะทำนา” (Chuenka, 2023, p. 344)

พระบรมราชาธิบายข้างต้น ทำให้ทราบนัยสำคัญหลายประการคือ ประการแรก การแรกนาในฐานะประเพณีวัฒนธรรมที่มีความเก่าแก่สืบเนื่องมาเป็นเวลานาน ประการที่สอง พระองค์ได้ทรงสรุปว่าการแรกนาของสยามนั้นรับมาจากจีน เพียงทรงชี้ให้เห็นเค้าหรือลักษณะที่มีร่วมของประเทศที่มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำทางสังคม และประการที่สาม ทรงชี้ให้เห็นว่าเมืองสยามนั้นเป็นประเทศที่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมมายาวนานทั้งผู้ปกครอง สูงสุดยังให้ความสำคัญกับการเกษตรกรรมและราษฎรในประเทศด้วย พระบรมราชาธิบายต่อมา กล่าวว่า พระราชพิธีดังกล่าวนี้สามารถแบ่งได้ออกเป็น 2 พิธี คือ แรกนาขวัญ พิธีหนึ่ง และจรดพระนังคัลอีกพิธีหนึ่ง ดังความว่า “การพระราชพิธีจรดพระนังคัล แต่ก่อนมีแต่พิธีพราหมณ์ ไม่มีพิธีสงฆ์ ครั้นมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงเพิ่มพิธีสงฆ์ในพระราชพิธีต่าง ๆ จึงได้เพิ่มในการจรดพระนังคัลนี้ด้วย แต่ยกเปนพิธีหนึ่งต่างหาก

เรียกว่า “พืชมงคล” (Chuenka, 2023, p. 44) สมัยรัชกาลที่ 4 จึงเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีในราชสำนักอย่างมากด้วยพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ปรับเปลี่ยนลักษณะการประกอบพิธีและเพิ่มเติมพิธีทางพุทธศาสนาในพระราชพิธีต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์คำนำของรัชกาลที่ 5 ในพระราชพิธีสิบสองเดือนความว่า

“แต่การพิธีทั้งปวงนั้น ก็ย่อมเลือกเฟ้นแต่การสุจริตในไตรทวาร ไม่รับลัทธิซึ่งเป็นการทุจริตของพวกพราหมณ์บางพวก ซึ่งมีลัทธิร้ายกาจ เช่น ผ่าสัตว์บูชายัญ เป็นต้น มาถือเป็นธรรมเนียมบ้านเมือง ให้เป็นการขัดขวางต่อพระพุทธศาสนา และการพระราชพิธีอันใดซึ่งมีแต่พราหมณ์อย่างเดียว ก็ย่อมเพิ่มเติมพระราชกุศลซึ่งเป็นส่วนทานมัย คีลมัย ภาวนามัย เจือปนเข้าไปในพระราชพิธีนั้นเป็นต้นเหตุ การบูชาเช่นสรวง เทพยดาพระอิศวร พระนารายณ์ เป็นต้น เปลี่ยนลงไปเป็นปลายเหตุ ทำไปตามเคย ตกอยู่ในเคยทำมาแล้วก็ทำดีกว่าไม่ทำ และการทำที่นั่นก็ไม่เป็นการมีโทษอันใด และไม่เปลืองเบี้ยหอยเงินทองอันใดมากนัก (King Rama V, 2013, p. 29)

เห็นได้ว่าพระราชพิธีนั้นมีพลวัตเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมของบริบทสังคมวัฒนธรรมขณะนั้น ๆ ทั้งนี้ปัจจุบันอาจมีการยกเลิกบางพระราชพิธีที่ไม่เข้ากับยุคสมัย และหลายพระราชพิธียังคงดำรงอยู่ได้ด้วยความสำคัญต่อสังคม โดยเฉพาะพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษาในครั้งนี้ นอกเหนือจากความเรียงพระบรมราชาธิบายพระราชพิธีสิบสองเดือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว การศึกษาทำความเข้าใจพระราชพิธีจำเป็นต้องใช้เอกสารสำคัญคือ ประกาศการพระราชพิธี ซึ่งเป็นหลักฐานที่บันทึกเนื้อหาใจความสำคัญของพระราชพิธีต่าง ๆ เอาไว้

ประกาศพระราชพิธี เป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่ใช้อ่านเพื่อ “ประกาศ” แจ้งกิจของพระมหากษัตริย์เพื่อสื่อสารรายละเอียดข้อมูลที่เกี่ยวเนื่องกับพระราชพิธีให้สังคมได้รับรู้ และผู้ที่อยู่ในพระราชพิธีรับรู้ทั่วกัน โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยानริศราานุวงศ์ตระการอธิบายไว้ในสาส์นสมเด็จพระเจ้า

“...ประกาศต่าง ๆ ย่อมมีมานานแล้ว คันรากแก้วมีอยู่สองทางคือ ประกาศเทวดาอย่างหนึ่ง ประกาศมนุษย์อย่างหนึ่ง ประกาศเทวดานั้นแรกทีเดียวก็มีมนตร์ เปนคำสรรเสริญเทวดา เชิญมาทำอะไรให้ตามความปรารถนา มีมาในคัมภีร์พระเวทเปนประเดิม แล้วแจกกลุมมาเปนโองการแข่งน้ำ โองการดำน้ำลุยเพลิง... ประกาศบรมราชาภิเษกต่อจากลัทธิประกาศพิธีตรุษและอื่นเหล่านี้เปนแขนงมนตร์ทั้งสิ้น ส่วนประกาศมนุษย์มีการติกลอง

ร้องป่าวเปนประเดิม... ประกาศตั้งกรม ตั้งสังฆราช และอะไร ๆ เพื่อให้คนรู้
ก็เปนแขนงแห่งประเทศมนุษย์ทั้งสิ้น” (San Somdej Volume 1, 1993,
p. 129)

ประกาศพระราชพิธีจึงเป็นเอกสารชิ้นต้นที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากได้บันทึก
ความคิดความเชื่อของผู้คนในสังคมเอาไว้ โดยเฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้องตั้งแต่พระมหากษัตริย์เป็น
ลำดับมาจนถึงราษฎร ด้วยเหตุที่พระราชพิธีพิธีมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญมีพลวัต
ปรับเปลี่ยนตามบริบทสังคมมาโดยตลอด ประกาศพระราชพิธีดังกล่าวจึงเป็นเอกสารที่จะช่วย
ทำความเข้าใจแนวคิดสำคัญที่ปรากฏในประกาศพระราชพิธีดังกล่าว ว่าความเชื่อความ
ศรัทธาทางศาสนาของมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมรอบตัวในลักษณะใด
โดย Sangkhaphanthanon (2013, p. 121) ได้เสนอแนวคิด “จิตสำนึกเชิงนิเวศแนวพุทธ
ปรัชญา” ว่า “โดยเนื้อแท้แล้ว ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่เชิดชูและค้ำจุนธรรมชาติ รวมทั้ง
มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสรรพชีวิตในธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง อาจกล่าวได้ว่ารากฐานสำคัญ
ของศาสนาพุทธ ส่วนหนึ่งมาจากกระบวนการทัศน์จิตสำนึกเชิงนิเวศแนวตั้งเดิมนั่นเอง” ซึ่ง
แนวคิดจิตสำนึกเชิงนิเวศแนวพุทธปรัชญาจะนำเสนอในวรรณคดีไทยมากที่สุด โดยเฉพาะ
วรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ในสมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ความคิดสำคัญดังกล่าว เป็นเหตุผลให้ผู้วิจัยใคร่ขอเสนอคำสำคัญ “มนุษย์พุทธนิเวศ”
เพื่ออธิบายโน้ตทัศน์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนา และระบบนิเวศ โดยใช้จิตสำนึก
เชิงนิเวศแนวพุทธปรัชญาเป็นพื้นฐานในการอธิบายข้อมูลที่ค้นพบในบทความนี้ การทบทวน
และกำหนดแนวคิดสำคัญดังกล่าวกลายเป็นคำถามสำคัญที่ผู้วิจัยตั้งไว้คือ นอกเหนือจากความ
เชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าวแล้ว ประกาศพระราชพิธีได้ใช้กลวิธีใดเพื่อแสดง
มโนทัศน์ความเชื่อหรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อมในรูปแบบใดบ้าง
โดยเฉพาะในประกาศพระราชพิธีพิธีมงคลจรดพระนังคัล ที่ยังคงมีการประกอบพระราชพิธีนี้
เป็นประจำทุกปีจวบจนปัจจุบัน อีกทั้งพระราชพิธีดังกล่าวยังสัมพันธ์กับวิถีสังคมไทยที่พื้นฐาน
เป็นสังคมเกษตรกรรม เนื้อหาของประกาศพระพิธีนั้นได้อ้างอิงเนื้อหาหรือเรื่องเล่าใดมา
ประกอบสร้างและสื่อสารมโนทัศน์ความสัมพันธ์ข้างต้นบ้าง

อีกทั้งที่ผ่านมาการศึกษาวิเคราะห์ประกาศพระราชพิธี ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่อง
วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์: แนวคิดธรรมราชากับกลวิธีทางวรรณศิลป์
ของ Polmuk (2009) บทความเรื่องโครงสร้างเนื้อหาในประกาศการพระราชพิธีสมียอยุธยา
และสมัยรัตนโกสินทร์ ของ Thongchomchay (2018) บทความเรื่องการศึกษาประกาศ
พระราชพิธีในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย (รัชกาลที่ 1 - 6) ของ Yindeenoy (2013)
ซึ่งในภาพรวมได้ศึกษาประเด็นโครงสร้างเนื้อหา กลวิธีทางวรรณศิลป์ บทบาท และศึกษาใน
เชิงประวัติศาสตร์ ยังไม่มีการศึกษาวิเคราะห์ประกาศพระราชพิธีโดยใช้ทฤษฎีหรือแนวคิดทาง

นิเวศวิจารณ์ ซึ่งอาจช่วยสร้างความเข้าใจวรรณกรรมประกอบพิธีกรรมได้หลากหลายมุมมองมากขึ้น ทั้งนี้บทความเรื่อง กลวิธีการนำเสนอโนทัศน์เชิงนิเวศในสารคดีของวีระศักดิ์ จันทรส่งแสง ของ Panpoo and Nilawanapa (2022) เป็นงานสำคัญที่ใช้วิธีการศึกษากลวิธีการนำเสนอโนทัศน์เชิงนิเวศวิจารณ์ ผลพบว่ามีการใช้คำศัพท์ การใช้อุปลักษณ์ และกลวิธีการอ้างอิง เป็นวิธีการสำคัญของการสร้างสรรค์สารคดีแนวนิเวศ บทความวิจัยเรื่องดังกล่าวจึงเป็นประโยชน์สำหรับการทำความเข้าใจและเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาวิเคราะห์ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลในครั้งนี้

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษากลวิธีการนำเสนอโนทัศน์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนาและธรรมชาติในประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล

กรอบแนวคิด

บทความวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยมุ่งอธิบายกลวิธีการนำเสนอโนทัศน์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนา และธรรมชาติ ในประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล ดังนั้นจึงกำหนดกรอบแนวคิด 2 ประเด็น ได้แก่ กลวิธีการนำเสนอ (Presentative Strategies) และมโนทัศน์ (Concept) ซึ่งมีการทบทวนและอธิบายเป็นกรอบสำหรับการวิเคราะห์ดังนี้

กลวิธีการนำเสนอ (Presentative Strategies) เป็นเทคนิคหรือวิธีการนำเสนอเรื่อง กลวิธีการนำเสนอเรื่องหรือการเล่าเรื่องในวรรณกรรม (Tailanga, 2017) มักพิจารณาจากองค์ประกอบของวรรณกรรมได้แก่ โครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก แนวคิด และศิลปะการใช้ภาษา ผู้วิจัยจึงนำองค์ประกอบบางประการข้างต้นมาปรับประยุกต์ในการวิเคราะห์เช่น โครงเรื่องหรือโครงสร้าง กลวิธีทางภาษา เพื่อพิจารณาจุดประสงค์กับวิธีการประกอบสร้างเนื้อหาในวรรณกรรม

มโนทัศน์ (Concept) ในบทความนี้มุ่งกล่าวถึงความคิดรวบยอด หรือแนวคิดอันแสดงสิ่งที่อยู่ในจิตใจของมนุษย์ผ่านตัวบทวรรณกรรมว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร อยู่ในลักษณะใดรูปแบบใด โดยใช้แนวคิดสำคัญคือ *จิตสำนึกเชิงนิเวศแนวพุทธปรัชญา* เป็นแนวคิดสำคัญที่พัฒนามาจากกระบวนทัศน์จิตสำนึกเชิงนิเวศดั้งเดิม กล่าวคือ จิตสำนึกนิเวศดั้งเดิมนั้น เกิดขึ้นจากบริบทแวดล้อมของสังคมมนุษย์ในอดีต การหาคำตอบมาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ อาทิ ฝนตก พายุร้อน กลางวัน กลางคืน ฤดูกาล มนุษย์จึงสถาปนาระบบความเชื่อของตนเองขึ้นมาในรูปแบบ การเคารพบูชาเทพเจ้า วิญญาณต่าง ๆ อันเป็นตัวแทนของอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น ๆ Sangkhaphanthanon (2013, p. 112) ได้ประมวลข้อคิดเห็นของนักวิชาการต่าง ๆ ว่า ความเชื่อนานองนี้ เป็นระบบความเชื่อดั้งเดิมที่มีรากฐานของวัฒนธรรมเชิงนิเวศ ซึ่งพบได้ในศาสนาและความเชื่อของชาวตะวันออกส่วนใหญ่

ที่มองว่ามนุษย์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด เห็นได้จากความเชื่อทางศาสนา ดั้งเดิมทั้งใน อินเดีย จีน ญี่ปุ่น รวมทั้งประเทศไทย ทั้งนี้แนวคิดดังกล่าวมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น อันเนื่องมาจากกระบวนการทัศน์ของมนุษย์ที่มองธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาการของสังคมที่มีอารยธรรมสูงขึ้น คือการรับอารยธรรมพระพุทธศาสนาสู่ดินแดนในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

หากพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับพุทธศาสนาในสังคมไทย จะเริ่มเห็นพัฒนาการจากหลักฐานตัวเขียนตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังที่ Sangkhaphanthanon(2013, p. 113) กล่าวว่า “การรับเอาศาสนาพุทธนิกายเถรวาทเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสถาปนาพุทธศาสนาให้มั่นคงในสมัยสุโขทัย โดยพระมหาธรรมราชาลิไท (พ.ศ. 1897 - 1919) นั้น ได้ส่งอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการสร้างวาทกรรมทางสังคมและการเมือง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดจากระบบความเชื่อดั้งเดิมสู่ระบบความคิดแบบพุทธปรัชญา” ความดังกล่าวทำให้เข้าใจได้ว่าความเชื่อดั้งเดิมนั้นคือ การนับถือไสยศาสตร์และอำนาจเหนือธรรมชาติ แต่คนในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่รับระบบความคิดความเชื่อจากพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธอำนาจไสยศาสตร์จนหมดสิ้น หากแต่สมานทานทั้ง 2 ความเชื่อให้ผสมกลมกลืนกันอยู่ในวิถีปฏิบัติ ซึ่งพบจากตัวบททางศาสนาหลายเรื่อง อาทิ การพยายามอธิบายความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาไตรภูมิ หรืออัครกณียสูตร ที่กล่าวถึงกำเนิดมนุษย์ซึ่งมีเนื้อหาลำดับหนึ่งที่กล่าวถึงพัฒนาการของสังคมมนุษย์ และได้นำเสนอเรื่องราวของพืชพันธุ์ธัญญาหารที่สัมพันธ์กับมนุษย์ด้วย

นอกจากนี้ Sangkhaphanthanon (2013, p. 119) ได้เสนอว่า “ในทัศนะของนักวิชาการด้านศาสนาและปรัชญา ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมค่อนข้างมาก ...ศาสนาพุทธมีระบบคิดว่า การกระทำของมนุษย์มีผลกระทบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการที่จะรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ได้ ก็ขึ้นอยู่กับการกระทำของมนุษย์ ...ด้วยเหตุนี้สิ่งที่จะควบคุมการกระทำของมนุษย์ไว้ได้ก็คือ ธรรม นั้นเอง เมื่อมนุษย์มีธรรม ก็จะส่งผลต่อสภาพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปด้วย”

ดังนั้น “ธรรมะ” หรือการดำรงศีลธรรมจึงเป็นระบบคิดสำคัญที่ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนา และธรรมชาติชัดเจนมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดจิตสำนึกเชิงนิเวศแนวพุทธศาสนา ออกแบบกรอบแนวคิดเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ตัวบทวรรณกรรมประกาศพระราชพิธีดังต่อไปนี้

โลกุตระ: ธรรมชาติ	=	พุทธศาสนา	=	พระพุทเจ้า	ศีลธรรม
โลกียะ:				มนุษย์ (ผู้มีกิเลส)	

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดอธิบายเนื้อหาในประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล

Figure 1. Conceptual framework explaining the contents of the Announcement of a Royal Ploughing Ceremony

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้ใช้วิธีดำเนินงานแบบวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ใช้วิธีดำเนินการวิจัยที่สำคัญดังนี้

- 1) เก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารที่ใช้ได้แก่ วรรณกรรมประกาศพระราชพิธี ตั๋วทววรรณกรรมในคัมภีร์พุทธศาสนา(พระสูตรและอรรถกถาชาดก) และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการประกอบพระราชพิธี วรรณกรรมประกาศพระราชพิธี โดยในการศึกษาครั้งนี้ใช้หนังสือ “เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล พระราชชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล” จัดพิมพ์โดยรัตนพล ชื่นคำ (บรรณาธิการ) สถาบันภาษาศาสตร์และวัฒนธรรมศึกษาราชนครินทร์ ปี 2566 ซึ่งพิมพ์ตามต้นฉบับเดิมในหนังสือที่มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ พิมพ์แจกในการแรกนาขวัญ ปี 2465 และพิมพ์ในงานพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ปี 2468 ประกอบด้วย 1) เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 พิมพ์เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม ปี 2465 และ 2) ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล พิมพ์เมื่อปีฉลู ปี 2468 ซึ่งใช้เป็นเอกสารหลักสำหรับการศึกษาวิเคราะห์
- 2) ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับกลวิธีการนำเสนอ ประกาศพระราชพิธีพระราชพิธี และเรื่องจิตสำนึกเชิงนิเวศแนวพุทธปรัชญา เพื่อเป็นกรอบแนวคิดสำคัญสำหรับการอธิบายและวิเคราะห์ด้วบทวรรณกรรม
- 3) ศึกษาวรรณกรรมประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลในเชิงโครงสร้างและองค์ประกอบ เพื่อพิจารณารูปแบบการนำเสนอเนื้อหาและรายละเอียดสำคัญอันเป็นพื้นฐานสำหรับการวิเคราะห์หมโนทัศน์ที่ปรากฏ
- 4) ศึกษาด้วบทวรรณกรรม (พระสูตรและอรรถกถาชาดก) ในคัมภีร์พุทธศาสนาอันเป็นเอกสารชั้นต้นที่วรรณกรรมประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลอ้างอิงและนำมาใช้ประกอบการเขียนเนื้อหา ว่าเป็นเรื่องใด เนื้อหาสำคัญจากส่วนใด เปรียบเทียบจุดประสงค์ของพระสูตรและอรรถกถาชาดกตั้งต้น และการนำเนื้อหาบางประการของ

พระสูตรและอรรถกถาชาดกดังกล่าวมาประกอบการเล่าเรื่องว่ายังคงวัตถุประสงค์เดิม หรือมีพันธกิจที่เปลี่ยนไป การศึกษาดังกล่าวใช้วิธีพื้นฐานคือการอ่านโดยละเอียด (Close reading) พินิจพิจารณาการเล่าเรื่อง กลวิธีการใช้ภาษา วัตถุประสงค์หลัก วัตถุประสงค์แฝง เพื่อนำเสนอโน้ตทัศนความสัมพันธ์ที่สะท้อนจากประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล

5) ศึกษาข้อมูลในเอกสารชั้นรอง เช่น พระราชพิธีสิบสองเดือน ความเรียงพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วรรณกรรมชาดกเรื่องที่เกี่ยวข้องซึ่งมีการเรียบเรียงใหม่ งานวิจัยที่อธิบายวรรณกรรมประกาศพระราชพิธี เป็นต้น เพื่อพิจารณาบริบทแวดล้อมของวรรณกรรมประกาศพระราชพิธี หรือพระราชพิธี

6) นำเสนอผลการวิจัยด้วยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

7) สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

ผลการวิจัยเชิงสังเคราะห์

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลและเอกสารที่เกี่ยวข้อง สามารถสังเคราะห์เป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. กลวิธีการนำเสนอโน้ตทัศนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนา และธรรมชาติผ่าน “ประกาศพระราชพิธี”

1.1 การนำเสนอโน้ตทัศนโดยปรับเปลี่ยนรายละเอียดเนื้อหาของประกาศพระราชพิธี

ประกาศพระราชพิธี เป็นเอกสารที่มีความสำคัญเนื่องจากใช้อ่านประกาศขณะประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ ในราชสำนัก มีเนื้อหาเนื่องด้วยความเป็นมาและเกี่ยวข้องกับพิธีนั้นโดยตรง ทั้งนี้ไม่ว่าพระราชพิธีนั้นเป็นพิธีประจำหรือพิธีจรตามวาระโอกาส ดังที่ Thongchomchay (2018) ได้สรุปว่า ประกาศพระราชพิธีมีโครงสร้างชัดเจนและสามารถศึกษาในได้ฐานวรรณกรรมประเภทหนึ่ง ซึ่งมีพลวัตมาตลอดตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ โดยมีโครงสร้างหลัก 3 ส่วน ได้แก่ 1) ประณามพจน์ 2) ส่วนเนื้อหา และ 3) ปจฺฉิมบท แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาไปตามปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม ทั้งรูปแบบพระราชพิธี อิทธิพลของพุทธศาสนา และสถานภาพของพระมหากษัตริย์

เนื้อหาของวรรณกรรมประกาศพระราชพิธีอาจประกอบด้วย การอัญเชิญเทวดา การปรารภการประกอบพระราชพิธี การอุทิศถวายพระราชกุศล การสั่งเวย/ประกาศเทวดา และการขอพรสวัสดิมงคล ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากหนังสือประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1 และเล่ม 2 พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (Fine Arts Department, 2007) ได้รวบรวมประกาศพระราชพิธีไว้อย่างหลากหลายและครอบคลุม พบว่าประกาศพระราชพิธีทุกฉบับมีเนื้อหาตามโครงสร้างหลัก 3 ส่วนดังกล่าวอย่างเด่นชัด อาทิเช่น ประกาศโองการ

แข่งน้ำ ประกาศพระราชพิธีจองเปรียง หรือประกาศเทวตาบูชาพระพุทธรูปชินราชพิศณุโลก ขณะที่ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลนี้ใช้วิธีดำเนินการตามโครงสร้างข้างต้น แต่มีการเปลี่ยนรายละเอียดเนื้อหาบางประการเพื่อใช้ในพิธีทางพุทธศาสนา โดยขึ้นต้นด้วยคาถาบาลีว่า “โนโม ตสฺส ภควโต ...สมฺปชฺชนตฺว สพฺพโสติ” ตามด้วยรายการภาษาไทยเนื้อหาเกี่ยวกับคาถาข้างต้นจนจบเนื้อหาในประกาศ

หากพิจารณาเปรียบเทียบคานานาของประกาศพระราชพิธีฉบับอื่น เช่น ประกาศแข่งน้ำสำหรับพิธีศรีสังฆานะกาลถือน้ำตามหัวเมือง มีคานาน่าว่า “อายันตุโกณ โด เทวสงฆาโย ข้าแต่ผู้เทพยนิกรอมรพรหมินทร์อำรินทราราช สักเคโกเม ซึ่งสถิตทิพยพิมาน มาคเมืองสวรรค...” (Fine Arts Department, 2007, p. 26) เห็นได้ว่าเป็นบทอัญเชิญเทวตาตามความเชื่อในคติพราหมณ์ ขณะที่ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลกล่าวถึงการนอบน้อมต่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่ในสามโลก ผู้อยู่เหนือกิเลสและทุกข์ทั้งปวง ดังความว่า “ขมบาทบวร อาทรรถายอภิวาท นารถนายกคิลกโลกาวสโย บโหวด้วยโลกธรรม สรรพเกลสสอยมละ สรรสิ่งเคร้าโคกสุญ สมบุรณธรรมเปนทั้งอก พันลอกล้าพิลียงงาม...” (Chuenka, 2023, p. 87) การกล่าวถึง “ธรรม” แทน “เทพ” นี่เป็นการปรับเปลี่ยนรายละเอียดเนื้อหาของประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล ซึ่งมุ่งกล่าวสรรเสริญพระพุทธรูปและธรรมคุณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การปรับเปลี่ยนเนื้อหาดังกล่าวแสดงมโนทัศน์สำคัญคือ พุทธศาสนาเป็นพื้นฐานของความเจริญงอกงามของสรรพสิ่งบนโลกมนุษย์ ดังความที่กล่าวว่า “ธรรมเปนทั้งอก พันลอกล้าพิลียงงาม” การปรับเนื้อหาโดยใช้คำศัพท์และความคิดทางพุทธศาสนาในพระราชพิธีทางการเกษตรนี้ จึงนับเป็นกลวิธีอันแยบคายที่แสดงให้เห็นการปรับรูปแบบพระราชพิธีให้เข้ากับบริบทสังคมขณะนั้น ๆ

1.2 “หนึ่งอันว่าพิชคือกุศล”: ความเปรียบเทียบอุปลักษณ์ในการเชื่อมโยงธรรมชาติกับแนวคิดทางพุทธศาสนา

ในประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลมีเนื้อหาพารารถึงเหตุแห่งการประกอบพิธีมากที่สุด เนื่องจากกล่าวถึงการทำพิธีในฐานะประเพณีของบ้านเมืองที่สืบต่อกันมาดังที่ระบุว่า “ในมาสนี้กำหนด จรดพระนังคัล วัลปพิชในภูมิสยาม” (Chuenka, 2023, p. 87) เนื้อหาได้อ้างถึงเหตุสำคัญที่ต้องพารารถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ด้วยมนุษย์ปุถุชนนั้นมีความโลภ เปรียบได้กับพื้นที่อัน “ร้อน” ไม่เหมาะสมควรกับการปลูกพืชผล ดังความว่า

“...ยามนรชาติหญิงชาย กระหายร้อนด้าอุษณรัฐจวน บควรเปนทั้งอกแห่งผลพระธรรมที่สมเด็จพระทศพลบัณฑูรตรัส อุบติงอกด้วยงาม ความนี้ยังควรยอ ผู้ข้าขอบังคม บรมสุตโคดมน์นั้น ขึ้นเคารพนบในธรรมคุณ สุนทรศราวาสสงฆ์ อันจำนงว่าเปนนอนาวีเศษ เหตุหว่านพิชเจริญผล อนนตคุณูปการเพื่องพิ ในภพนี้ภพหน้า หนึ่งอันว่าพิชคือกุศล อันให้ผลในปรตยุบัน

จงพลันเสร็จแสดงผล กลปรารณา บรรดาบุพพรมณอปรรมชาติ ในมาสนี้กำหนด...”
(Chuenka, 2023, p. 87)

ความข้างต้นเห็นได้ว่าประกาศพระราชพิธีมั่งกล่าวถึง “ความแห้งแล้ง” เทียบเคียงกับมนุษย์ผู้มีกิเลส ไม่สามารถเป็นที่เริ่มแห่งกุศลกรรม(บวรเบเนทั้งอกแห่งผล) จึงขออำนาจและสรรเสริญพระพุทธรูปที่พระพุทธรเจ้าได้ตรัสรู้ธรรม เชื่อมโยงการสั่งสอนธรรมของพระพุทธรเจ้าที่อุบัติขึ้นในนิสัยของมนุษย์ โดยสิ่งที่น่าสนใจคือ ผู้เขียนประกาศใช้ความเปรียบเทียบอุปลักษณ์เชื่อมโยงว่า “พืช” (Plant) นั้นมีคุณค่าและความหมายเท่ากับ “กุศล” (Charity) เป็นการเทียบสิ่งที่ เป็น “รูปธรรม” (พืช) เข้ากับ “นามธรรม” (กุศล) ได้อย่างน่าสนใจ

การใช้ความเปรียบดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นถึงมโนทัศน์สำคัญประการหนึ่งคือ พุทธศาสนาเป็นบรรทัดฐานทางคุณค่าของธรรมชาติและมนุษย์ ขณะเดียวกันการประพาดิ กุศลกรรมก็เป็นเรื่องที่มีวิธีการปฏิบัติเป็นขั้นตอน มีสถานที่ที่เหมาะสม ใช้ระยะเวลา เช่นเดียวกับการเพาะปลูกพืชพันธุ์ที่กว่าจะงอกงาม สอดคล้องกับที่ Sangkhaphanthanon (2013, p. 116) กล่าวถึงวิธีการของพุทธศาสนาว่า “สำหรับศาสนาพุทธ...มีจุดมุ่งหมายสำคัญคือ การช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ โดยสอนให้ยอมรับความจริงว่า ความทุกข์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและมีอยู่ ในการดำรงชีวิตของสิ่งทั้งหลาย ความทุกข์เกิดจากอวิชชาหรือความรู้ไม่ การจะหาทางดับทุกข์ได้ก็โดยการเข้าถึงความจริง วิธีการแก้ไขปัญหาแบบพุทธจึงมีเหตุผลแบบ ความคิดทางวิทยาศาสตร์”

อีกประการหนึ่งตัวบทข้างต้นยังได้แสดงความสัมพันธ์และขบขันแนวคิดคู่ตรงข้ามคือ กิเลสกับธรรมะ/ความแห้งแล้งกับความอุดมสมบูรณ์ และนำเสนอสิ่งที่อยู่ระนาบเสมอกันคือ พืช กุศล ธรรมะ และพระพุทธรเจ้า อันสัมพันธ์กับมโนทัศน์ข้างต้นที่พุทธศาสนาได้ทำหน้าที่เป็นมาตรฐานทางศีลธรรม ให้มนุษย์ได้สำรวจตรวจตราตนเองว่าย่อยห่างไปจากหลักธรรมทางศาสนาหรือไม่

2. มนุษย์พุทธินิเวศ: มโนทัศน์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนา และธรรมชาติจากการสร้างเรื่องเล่าโดยอ้างอิงคัมภีร์พุทธศาสนา

นอกจากการสร้างเรื่องเล่าโดยใช้ความเปรียบเทียบอุปลักษณ์ในข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยพบว่าเนื้อหาสำคัญของประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลได้ใช้กลวิธีสำคัญคือการอ้างอิง (Allusion) เนื้อหาบางประการจากคัมภีร์พุทธศาสนาทั้งพระสูตรและชาดกเพื่อแสดงมโนทัศน์สำคัญ ทั้งนี้เนื้อหาที่ยกมาเรียบเรียงใหม่นี้มีจุดประสงค์ทางการสื่อสารที่ต่างไปจากเดิมในเรื่องตั้งต้นของพระสูตรและชาดก ดังการอธิบายต่อไปนี้

2.1 การอ้างอิงเรื่องเล่าในกสิการทวาชสูตร

ในพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงระบุว่าประกาศพระราชพิธีฯ นั้นได้ “...ยกพระคาถาภาลิตซึ่งมีมาในการทวาชสูตร มากขึ้นเป็นคำอธิฐาน...” (Chuenka, 2023, p. 51) แต่เมื่อผู้วิจัยสอบถามเนื้อหาพระสูตร แล้วพบว่าเนื้อหาของประกาศพระราชพิธีฯ พืชมงคลแลจรดพระนังคัลตรงกับเรื่องกสิการทวาชสูตรมากกว่า โดยเป็นพระสูตรที่ 4 ในสูตรนิบาต ขุททกนิกาย พระสูตรต้นตปิฎก ว่าด้วยเรื่อง กสิการทวาชพราหมณ์ผู้กำลังไถนา และได้พบพระพุทธรูปเจ้ากำลังบิณฑบาต จึงตั้งคำถามว่า ทำไมพระองค์ไม่ทรงทำงานหาเลี้ยงชีพ แม้แต่การปลูกพืชที่ไถหว่านแล้วจึงจะได้บริโภค พระพุทธรูปทรงตอบพราหมณ์ผู้นั้นว่าพระองค์ก็ไถหว่านเพาะปลูกเช่นกัน แต่พระองค์ทรงปลูกธรรมที่ได้ผลเป็นอภิลोकไม่เสื่อมสูญ คำตอบดังกล่าวทำให้กสิการทวาชพราหมณ์มีดวงตาเห็นธรรม และบรรลุพระอรหัตต ซึ่งปรากฏเนื้อความสำคัญในพระสูตรดังกล่าวว่า

“...ศรัทธาของเราเป็นพืช ความเพียรของเราเป็นฝน ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริของเราเป็นงอนไถ ใจของเราเป็นเชือก สติของเราเป็นผลและปลูก เราคุ้มครองกายคุ้มครองวาจา สรรวมในอาหารในท้อง ย่อมกระทำการถอนหญ้า คือ การกล่าวให้พลาตด้วยสัจจะ ความสงบเสงี่ยมของเราเป็นเครื่องปลดปล่อยกิเลส ความเพียรของเรานำธุระไปเพื่อธุระนำไปถึงแดนเกษมจากโยคะ ไม่หวนกลับมาเยี่ยมถึงสถานที่ ๆ บุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก การไถนานั้นเราไถแล้วอย่างนี้ การไถนานั้น ย่อมมีผลเป็นอมตะ บุคคลไถนานั้นแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ฯ...” (Tripitaka, Royal Edition, Vol.25, 2017, pp. 312 -313)

เนื้อความข้างต้นเห็นได้ว่ากสิการทวาชสูตรได้นำเสนอวิชาวาระหว่างวิถีพุทธกับวิถีพราหมณ์ กล่าวคือ วิถีพราหมณ์นั้นมุ่งในหนทางเป็นปัจเจกชนหาเลี้ยงตนเอง ขณะที่วิถีพุทธมุ่งเป็นเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์โลกหรือนำพาชนทั้งหลายได้พบทางจัดทุกข์ ด้วยศรัทธา ความเพียร ปัญญา หิริโอตตปละ จิตใจ และสติสัมปชัญญะ โดยเนื้อความดังกล่าวกลายมาเป็นส่วนสำคัญของประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล ดังความว่า

“สมเด็จพระทศพลบพิตรทูลแถลง แสดงว่าศรัทธาเป็นของปลูกประจำปี อินทรีย์สำรวมคือน้ำฝน ปัญญาคลกับแอกไถ ใจเป็นเชือกชัก ประภักคือสติกลีเกศตร ประเวศคู่คิวงาฬ อันนฤภัยพ้นวิบาก ..ล้วนคำจริงพระเจ้าตรัส อำนาจสัตย์เป็นที่ดำรง จงพิชอันชนหว่าน ทุกท่วย่านแนวนา ประชาราชภูรชนบท งอกงามหมดบวิกล ผ่นอุดมดี ฯ” (Chuenka, 2023, p. 88)

เมื่อพิจารณาเทียบเคียงแล้วเห็นได้ว่าประกาศพระราชพิธีได้อ้างอิงเนื้อหาจากกสิการทวาชสูตรอย่างชัดเจน และต้องการอาศัย “ความสัตย์” แห่งถกาคตเป็นมงคลบันดาลให้พืชมงคลที่ราษฎรปลูกงอกอุดมสมบูรณ์ตามต้องการ กลวิธีดังกล่าวได้แสดงให้เห็น

เห็นมโนทัศน์สำคัญที่ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลได้นั้นย้ำเรื่อง พุทธศาสนาเป็นบรรทัดฐานสำคัญของสังคมที่มีอารยะ โดย กลีการทวาชสูตรได้ขีดเส้นบรรทัดฐานศีลธรรมเป็นสองส่วนคือ ส่วนที่หนึ่งมีพุทธศาสนา(พระพุทธเจ้าและคำสอน) เทียบเคียงกับธรรมชาติ(พืชพันธุ์ น้ำฝน วัตถุเครื่องมือ พื้นที่) เสมือนพื้นที่โลกโลกุตระที่พื้นวิสัยของต้นหาและอวิชา กับส่วนที่สองได้ฐานศีลธรรมคือ พรหมณ์ อันเป็นมนุษย์ผู้ยังไม่ได้ขัดเกลาริยะตามทัศนะพุทธ เสมือนพื้นที่โลกียะที่ยังข้องเกี่ยวกับความโลภ ทิฐิ อวิชา ไม่สามารถปลุกตนให้รู้ตื่นเติบโตจากกามารมณ์เหล่านั้นได้ ดังนั้นสิ่งที่ทำให้เกิดความเจริญงอกงามขึ้นได้จึงต้องเป็นสิ่งที่มีธรรมเป็นพื้นฐาน มนุษย์ที่มีศีลธรรมย่อมเป็นผู้ที่ส่งเสริมให้ผู้อื่นมีความเจริญรวมทั้งธรรมชาติแวดล้อมอีกด้วย

2.2 การอ้างอิงเรื่องเล่าในอรรถกถาเทมียชาดก

ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลยังปรากฏการอ้างอิงเรื่องเล่าจากชาดกสำคัญอีกเรื่องหนึ่งคือ เทมียชาดก ในมหานิบาต ขุททกนิกาย พระสูตรตันตปิฎก ว่าด้วยเรื่องพระเทมียผู้ปรารถนาออกบวช แต่พระราชบิดาต้องการให้พระองค์ครองราชย์ต่อ พระเทมียจึงแกล้งทำเป็นง่อยเปลี้ย หูหนวกเป็นไข้ โหรราชสำนักจึงแนะนำให้นำพระเทมียไปฝังเนื่องด้วยเป็นกาลกนิ เมื่อออกจากเมืองพระเทมียได้กล่าวคาถาแสดงผลที่บุคคลไม่ประทุษร้ายต่อมิตรสืบาถาให้นายสารถีฟัง เช่น ข้อที่ 1 ผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตรย่อมได้รับการบูชา หรือข้อ 7 ผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตรย่อมมีสิริมงคลรุ่งเรือง ขณะคาถาข้อที่ 8 ซึ่งเป็นคาถาสำคัญที่มีการอ้างอิง ได้กล่าวถึงผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตรนั้นจะมีโคและพืชพันธุ์อันบริบูรณ์ดังที่ระบุไว้

“...8. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร โคทั้งหลายของบุคคลผู้นั้นย่อมเกิด พืชที่หวานไว้ในนาย่อมงอกงาม บุคคลผู้นั้นย่อมได้บริโภคผลของพืชที่หวานไว้...” (Aṭṭhakathā Temiya Jāṭaka, 2005)

เนื้อความของคาถาข้อที่ 8 ข้างต้นในเทมียชาดกกลายมาเป็นเนื้อหาสำคัญที่อ้างอิงอยู่ในประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลความว่า

“หนึ่งพระเทมียมกุฎมาร ขานคาถาสดุดี ว่าโคของผู้มีจิตต์คดต่อเพื่อน ย่อมจะกลาดเกลื่อนมานามากมวญ ควรเปนอุปการแก่โครส จรดจารไถได้สะดวกพลัน พืชสามัญตุนหวาน ฟ่านเหลือแหล่ แพรเหลือหลาย สบายบริโภคเพิ่มพูลสวัสดิ์” (Chuenka, 2023, p. 88)

ความข้างต้นเห็นได้ว่ามีมีการปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมรายละเอียดบางประการคือ จากเดิมที่อรรถกถาเทมียชาดกได้แสดงเนื้อหาว่าด้วยผลของการไม่ประทุษร้ายมิตร ขณะในประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลกล่าวถึงโค หรือนัยหนึ่งกำลังสื่อสารกับพระโคว่าควรให้ “อุปการะการไถได้สะดวก” ซึ่งเนื้อหาต่างไปจากอรรถกถาชาดกตั้งต้น แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งเนื้อหาในประกาศฯ ได้นำเรื่องราวเบื้องต้นมาปรับใช้ให้เข้ากับพระราชพิธีด้วย

การยกมาแต่งเนื้อความเป็นคำอธิษฐานเพื่อให้โคในพิธีนั้นเป็นกำลังหวานไถ่ที่ดี ด้วยเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์และพระพุทธศาสนาซึ่งถือเป็นสิริมงคลบันดาลให้เกิดผลดี

เมื่อพิจารณาวิธีการอ้างอิงถึงเรื่องเล่าดังกล่าวกับบริบทแวดล้อมในพระราชพิธี จะเห็นโน้ตศรัทธาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ชัดเจนอีกประการหนึ่งคือ มนุษย์ตระหนักดีว่าไม่สามารถควบคุมธรรมชาติได้ เช่น ฤดูกาล อากาศ หรือกาลเวลา และธรรมชาติที่มนุษย์พยายามจะควบคุมเพื่อใช้ประโยชน์อย่างสัตว์ทางเกษตรกรรม แต่ต้องผ่านการฝึกฝน ชดเชยอย่างมีรูปแบบจึงจะสามารถควบคุมได้ อาจทำความเข้าใจได้ว่าประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลฉบับนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่อยู่เหนือและเกื้อกูลสัตว์โลก(รวมทั้งมนุษย์) ทั้งควบคุมและชี้แนะให้เกิดพุทธิปัญญา อันจะทำให้ดำเนินชีวิตได้ปลอดภัย แสดงให้เห็นความสำคัญของศาสนาในความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติอีกด้วย

2.3 การอ้างอิงเรื่องเล่าในอรรถกถาัมจฉาตกและอรรถกถาวาริชชาตก

ในเนื้อหาประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลที่ว่าด้วยการสังเวทหรือประกาศถึงเทวดา เป็นอีกส่วนที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากแสดงความคิดความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernaturalism) อันเป็นพื้นฐานของพิธีกรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับการประกอบพระราชพิธี โดยอาลักษณ์จะเป็นผู้อ่านประกาศ ดังเนื้อความที่อธิบายว่า “ข้าพระบาท ผู้รับบรมราชวโรกาส ขานคำขอประกาศแต่ทวยเทพยทั้งมวล ผู้ควรสดับรับพจนปกาลิต แห่งสมเด็จบรมบพิตรภวานา...” (Chuenka, 2023, p. 89) เนื้อหาในส่วนของการประกาศเทวดานี้ได้อ้างถึงเนื้อความจากอรรถกถาัมจฉาตก วรณวรรค เอกกนิบาต พระสูตรตันตปิฎก มาประกอบการเล่าเรื่องด้วย

อรรถกถาัมจฉาตกเป็นชาตกที่มุ่งปรารภการประเล้าประโลมจากสตรีเพศเพื่อให้ภิกษุเห็นภัยจากมาตุคามอันเป็นสิ่งขัดขวางการประพฤติธรรม ซึ่งผู้แต่งประกาศพระราชพิธีฉบับนี้มีได้นำเนื้อหาเรื่องภัยจากมาตุคามดังกล่าวมาใช้ประกอบการเล่าเรื่อง แต่เลือกอ้างอิงเนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงเหตุการณ์พระพุทธเจ้าทรงใช้สัจกิริยาบันดาลให้ฝนตกเพื่อช่วยเหลือฝูงปลาและเต่าให้พ้นจากภรรณภัย และกล่าวถึงอดีตชาติเมื่อพระพุทธเจ้าเสวยชาติเป็นปลาช่อนโพธิสัตว์ ได้บันดาลให้ฝนตกเพื่อช่วยเหลือฝูงปลาให้พ้นอันตรายเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่างจากอรรถกถาัมจฉาตกที่ว่า

“พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นความพินาศของฝูงปลาและเต่า พระมหากรุณาเตือนพระทัยให้ทรงอุตสาหะ จึงทรงพระดำริว่า วันนี้ เราควรจะให้ฝนตก” (Aṭṭhakathā Matcha Jāṭaka, 2003)

การอ้างอิงเรื่องเล่าจากอรรถกถาัมจฉาตกข้างต้นนั้น นอกจากเชื่อมโยงเพื่อขอให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ให้แก่การเพาะปลูกเนื่องด้วยพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระ

นังคัลแรกนาขวัญแล้ว ยังมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อกล่าวถึง “พระพุทธรูปขอฝน” หรือพระคันธารราชกุมาร โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชานิธิบาย (Chuenka, 2023, p. 57) ถึงพระพุทธรูปดังกล่าวว่า

“แสดงพระราชดำริที่ซึ่งทรงพระปรารภเรื่อง พระพุทธรูปซึ่งเรียกว่าพระคันธารราชกุมาร ยกนิทานในวาริชชาฎกมากล่าว... ภายหลังพระเจ้าแผ่นดินในคันธารราชกุมารองค์หนึ่งได้ทรงฟังเรื่องพระพุทธรูปเจ้าบ้านดาลให้ฝนตกนั้น ก็ทรงเลื่อมใส ให้สร้างพระพุทธรูปปฏิมากรนั้นออกตั้งบูชาขอฝน ฝนก็ตกลงได้ดังประสงค์ ภายหลังมาเป็นผู้ที่นับถือพระพุทธรูปศาสนาสร้างพระพุทธรูปมีอาการเช่นนั้นต่อ ๆ มากก็เรียกสมญาว่าพระพุทธรูปคันธารราชกุมาร เพราะเหตุที่ได้สร้างขึ้นในเมืองคันธารราชกุมารเป็นตัวอย่างต้นเดิมมา”

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลจะพบว่า มีการเขียนเนื้อความประกาศพรรณนาถึงลักษณะของพระพุทธรูปปางขอฝนนี้ตามลักษณะที่ปรากฏในอรรถกถาวาริชชาดก โดยเนื้อความในประกาศฯ ได้พรรณนาลักษณะการกระทำสักการิยาขอฝนของพระพุทธรูปเจ้าเป็นพุทธานุภาพ ดังความว่า

“...ถวายต่อพระหัตถ์แห่งพระองค์ ธกัทรงกระหวัดพระวรกาย ชายส่วนหนึ่งครั้งนั้นทรงคลุมพระอังษประเทศทำอาการ ปานประหนึ่งจะทรงชล ษณนั้นมหาเมฆทั่วหล้าฟ้าอุโษฆครรชิต วิชชุคดาเมลิ้องแมลบ แววาวบวาคคณานต์ พรชชารทุ่มลงบ่น้อยพระพร้อยพร่ำพรำพรู บัดเดียวดูน้ำน่าน นองทุกย่านแนวนา ผุงประชาขึ้นแช่ม แจ่มใจชมบรมพุทธานุภาพ...” (Chuenka, 2023, p. 91)

หากพิจารณาจากเนื้อความของประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลข้างต้นและการอ้างอิงอรรถกถาวาริชชาดก จะทำให้เห็นมโนทัศน์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนา และธรรมชาติประการหนึ่งในลักษณะเดียวกับกลวิธีการอ้างอิงอรรถกถาเดิมยชาดก กล่าวคือ มนุษย์มีอำนาจและความสามารถจำกัด ด้วยมองว่าฤดูกาลฝนฟ้าอากาศนั้นมีสามารถควบคุมได้ เสมือนเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติ จึงต้องมีการสื่อสารกับอำนาจดังกล่าว กลายเป็นการประกอบพิธีเช่นสรวงบูชาตามที่ปรากฏในลัทธิความเชื่อดั้งเดิม เพื่อสร้างความมั่นคงในจิตใจ ขณะที่พระพุทธรูปคันธารราชกุมาร หรือพระพุทธรูปปางขอฝนนี้ ทำให้เข้าใจได้ว่า มนุษย์มองว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นกับธรรมชาติที่มีความยิ่งใหญ่เสมอกัน ด้วยคุณลักษณะข้อหนึ่งคือ ทรงเป็นสัพพัญญุตญาณ ผู้ระลึกรู้สิ่งทั้งปวงทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต รู้แจ้งถึงเหตุและผล ตรัสรู้ในทุกสรรพสิ่ง สอดคล้องกับกรอบแนวคิดข้างต้นที่ผู้วิจัยได้ตั้งไว้เบื้องต้น ซึ่งว่าด้วยความสัมพันธ์ที่เสมอกันระหว่างพุทธศาสนาและธรรมชาติบนฐานของศีลธรรม

ความคิดข้างต้นยังเด่นชัดสืบเนื่องจากเนื้อหาอีกส่วนหนึ่งของประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลนี้ คือการกล่าวอ้างอิงพระราชหฤทัยพระเจ้าแผ่นดินเพื่อขอให้พืชมงคลเจริญงอกงามบริบูรณ์ได้ผลดีทั้งบ้านเมือง ดังประกาศความว่า

“หนึ่งสมเด็จบรมจอมไทยถวัลยราชบำรุงราชภรณ์รังพุทธศาสนให้รุ่ง มุ่งพระกมลอุสา
หะ สละความไร้ไพโรนคร ถอนทุกข์ทั่วเขตอาณา ...พิพิธเพริ้งไพโรฟ้าประชาราษฎร์ อำนาจ
สัตย์ทรงอธิฐาน จงบันดาลให้พืชเพาะเลี้ยงแลสำรวยเจริญงอก พันลอกกลัดระบัดไป...”
(Chuenka, 2023, p. 89)

ความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลได้นำเสนอ “คติธรรมราชา” โดยเทียบเคียงพระมหากษัตริย์นั้นมีความเสมอกับพระโพธิสัตว์ มีต่างจากพญาปลาช่อนโพธิสัตว์ในอรรถกถาวาริชชาดก เปรียบว่าพระมหากษัตริย์สยามทรงมี “หัวใจโพธิสัตว์” ที่เมตตากรุณาประชาราษฎร์ ทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองเป็นที่พึ่งของปวงชน ด้วยอำนาจความสัตย์นั้น จึงขอให้พืชพันธุ์เจริญงอกงามบริบูรณ์ได้ผลดีทั้งบ้านเมือง การเล่าเรื่องที่มีเอกภาพเชื่อมโยงเรื่องเล่าประเด็นประเด็นต่าง ๆ เข้าด้วยกันจึงได้ขบเน้นมโนทัศน์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนาและธรรมชาติให้เข้าใจและเห็นภาพอย่างชัดเจนตามกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้

3. มโนทัศน์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนา และธรรมชาติในประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล

หากพิจารณาพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในเบื้องต้นถึงลักษณะการประกอบพิธี พื้นที่ สิ่งของเครื่องใช้ และสัตว์ เห็นว่าเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและวัสดุจากธรรมชาติทั้งหมด สะท้อนให้เห็นร่องรอยวิถีชีวิตดั้งเดิมของมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อาศัยธรรมชาติเป็นผู้ผลิตอาหาร ทำให้มนุษย์สามารถอยู่รอดและดำรงชีวิตได้เสมอมา ความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับตำนานเรื่องเล่าการกำเนิดมนุษย์จากสัตว์/พืช ซึ่ง Sangkaphanthanon (2013, p. 101) ได้ศึกษาตำนานจามเทวีวงศ์และปฐมมูลได้เสนอว่า “ความรู้เรื่องนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงระบบความคิดอย่างเป็นตรรกะว่า มนุษย์กับสัตว์พืชนั้นคือหน่วยเดียวกัน (Unity) ...เมื่อแปลความหมายในเชิงภาษาของแนวคิดนิเวศวิทยาก็คือ การมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติว่าเป็นญาติที่ใกล้ชิดกันนั่นเอง” สังคมที่มีระบบความเชื่อดังเดิมจึงมีเครื่องใช้ในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติปรากฏให้เห็น อาทิ กลองโมหะทีก ที่เชื่อว่าใช้สื่อสารกับธรรมชาติเพื่อหวังความอุดมสมบูรณ์

ความคิดดังกล่าวเป็นเพียงความสัมพันธ์เบื้องต้นระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเท่านั้น ทั้งนี้ต่อมาเมื่อสังคมในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รับระบบความคิดความเชื่อจากพุทธศาสนาเข้ามาแล้วจึงมีความคิดที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น หลักฐานสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เข้าใจความซับซ้อนดังกล่าวคือ วรรณกรรมที่บันทึกหรือเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมอย่างประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลนั่นเอง อธิบายได้ว่า แต่เดิมมนุษย์เชื่อว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ พุทธศาสนาเข้ามาแทรกซึมกับวิถีชีวิตโดยที่มิได้หักล้างความเชื่อเก่าในทางกลับกันหลักการขั้นตอน กฎเกณฑ์ วิถีปฏิบัติ ของพุทธศาสนาทำให้มนุษย์ขบคิดเรื่อง

ต่าง ๆ อย่างมีหลักการมากยิ่งขึ้น อย่างพื้นฐานที่สุดคือเรื่องความดีความชั่วที่อธิบายเรื่องความสันติสุขของสังคม นำมาซึ่งมโนทัศน์เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนาและธรรมชาติ ตามกรอบแนวคิดที่ผู้วิจัยได้ตั้งไว้ข้างต้น โดยสามารถนำเสนอเป็นประเด็นได้ดังต่อไปนี้

1) พุทธศาสนาเป็นพื้นฐานของความเจริญงอกงามของสรรพสิ่งบนโลกมนุษย์ พิจารณาได้จากการกล่าวอ้างถึงพระพุทธรูป และธรรมคุณของพระพุทธเจ้า ดังในส่วนต้นของประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลที่ระบุว่า “ธรรมเป็นทั้งอก พันล่อล้าพิลัยงาม”

2) พุทธศาสนาเป็นบรรทัดฐานทางคุณค่าของมนุษย์และธรรมชาติ มโนทัศน์ดังกล่าวพิจารณาได้จากการใช้ความเปรียบเทียบอุปลักษณ์ ที่ว่า “อันหนึ่งว่าพืชคือกุศล” กล่าวคือระบบคิดทางพุทธศาสนาได้เสนอเกณฑ์ศีลธรรมให้แก่ผู้คนในสังคม ผลที่ตามมาคือ มนุษย์ได้ทราบว่าการกระทำแบบใดที่เป็นกุศลกรรม การกระทำแบบใดที่เป็นอกุศลกรรม และกรรมทั้งสองลักษณะนั้นให้ผลเช่นไร หลักธรรมทางพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งบริสุทธิ์ที่มนุษย์เชิดชู เช่นเดียวกับธรรมชาติที่นับเป็นสิ่งบริสุทธิ์ มนุษย์จึงยกย่องเทียบเคียงธรรมชาติกับพุทธศาสนาว่ามีความสำคัญและคุณค่าเสมอกัน จึงเป็นการใช้แนวคิดทางศาสนามารับความชอบธรรมดังกล่าว

3) มนุษย์ผู้มีศีลธรรม (หรือกล่าวได้ว่ามนุษย์ที่นับถือหลักพุทธศาสนา) ย่อมเป็นผู้ส่งเสริมให้ผู้อื่นมีความเจริญ (หมายรวมถึงธรรมชาติ) ประเด็นดังกล่าวพิจารณาได้จากการอ้างถึงเนื้อหาจากกสิกรรมชาดเพื่อสื่อสารว่าวิถีทางแห่งพุทธะนั้นมีความเป็นเหตุเป็นผลเช่นเดียวกับกลไกทางธรรมชาติ โดย การสั่งสอนธรรมของพระพุทธเจ้าไม่ได้แตกต่างกับการเพาะปลูกที่ต้องไถหว่าน จำต้องมีปัจจัยแวดล้อมหลายประการเป็นเครื่องบำรุงให้เกิดดอกผลเหมือนพุทธศาสนิกชนจะบรรลุธรรมได้ ดังที่ปรากฏการใช้กลวิธีอุปลักษณ์เชื่อมโยงและเน้นย้ำความหมายเช่น ร่างกายเป็นน้ำฝน ปัญญาเป็นแอกไถ จิตใจเป็นเชือก ประชุกเป็นสติ ดังนั้นกสิกรรมชาดจึงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์(ผู้มีศีลธรรม)กับธรรมชาติที่แนบแน่นมากยิ่งขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็ปฏิเสธวิถีมนุษย์ผู้ไร้ศีลธรรมผ่านตัวแทนพราหมณ์ซึ่งในมุมมองของพุทธศาสนาแล้วคือผู้ลุ่มหลงในมายาคติ มิได้ตื่นรู้ต่อความจริงในโลก

4) มนุษย์ไม่สามารถควบคุมธรรมชาติได้ แต่หลักคิดทางพุทธศาสนาช่วยให้เกิดสติปัญญา ทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอยู่กับธรรมชาติได้อย่างปลอดภัย จากการอ้างอิงเนื้อหาในอรรถกถาเตมียชาดกมาเล่าประกอบในประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลนี้เพื่อความเป็นสิริมงคลอันช่วยให้การประกอบพระราชพิธีราบรื่นอีกเช่นเดียวกัน ประสงค์ให้พระโคในพระราชพิธีไม่พยศ อุปการะการหว่านไถจนกระทั่งสิ้นสุดการประกอบพิธี ทำให้เห็นความสำคัญของพุทธศาสนาต่อระบบความคิดความเชื่อนอกเหนือจากคุณค่าคือเรื่อง “เดช” หลักธรรมศาสนจึงอยู่ในสถานะเข้มทิศชี้แนะสัตว์โลก และอำนวยให้เกิดหนทางอันเป็นสุคติ (หนทางที่ดี)

5) มนุษย์มีอำนาจและความสามารถจำกัด ขณะที่พระพุทธเจ้าในฐานะ สัพพัญญุตญาณ (อภิมนุษย์) ผู้รู้แจ้งความยิ่งใหญ่และเทียบเคียงได้กับธรรมชาติ พิจารณาได้จากการอ้างอิงเนื้อหาจากอรรถกถาัมจจฉาตก คือกล่าวถึงเหตุการณ์พระพุทธเจ้าทรงกระทำสังกิริยาให้เกิดฝนตก สะท้อนให้เห็นความคิดในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับธรรมชาติว่าอยู่ในระนาบเดียวกัน กล่าวคือ ธรรมชาติอยู่ในสถานะที่ยิ่งใหญ่ สามารถกำหนดความอุดมสมบูรณ์ (ความเป็น) และความแห้งแล้ง (ความตาย) แก่มนุษย์ได้ ดังนั้นพระพุทธเจ้าผู้ซึ่งเป็น “อภิมนุษย์” ผู้อยู่เหนือมนุษย์ทั้งปวงด้วยธรรมที่ส่งผลให้เกิด “ความรู้แจ้ง” จึงอยู่ในระนาบเดียวกับธรรมชาติที่สามารถบันดาลน้ำฝนอันเป็นความอุดมสมบูรณ์ให้แก่มนุษย์ได้

ระบบความคิดอันซับซ้อนที่ปรากฏในวรรณกรรมประกาศประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแฉกรดพระนังคัลข้างต้นนั้น เป็นผลมาจากชั้นเชิงการแต่งวรรณกรรมด้วยกลวิธีอันหลากหลาย ทั้งการปรับรายละเอียดเนื้อหาของประกาศพระราชพิธีให้เข้ากับบริบทของสังคม การใช้ศิลปะทางภาษา และการอ้างอิงวรรณกรรมเรื่องก่อนหน้าที่มีอยู่แล้วในพระพุทธศาสนา มาปรับใช้เพื่อสอดแทรกมโนทัศน์วิถีคิดแบบต่างแง่มุม ภายใต้ภาพของการสร้าง “ความเป็นสิริมงคล”

อภิปรายผลการวิจัย

ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลช่วยอธิบายมโนทัศน์ความสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างมนุษย์ พุทธศาสนา และธรรมชาติ ให้เข้าใจภาพรวมสำคัญคือ กฎเกณฑ์เรื่องศีลธรรมเป็นเส้นแบ่งบรรทัดฐานความสัมพันธ์ข้างต้น กล่าวได้ว่า พุทธศาสนากับธรรมชาติสัมพันธ์กันอยู่บนฐานของศีลธรรม เนื่องด้วยพุทธศาสนาเป็นกระบวนการของเหตุและผลที่ได้มาจากกลไกทางธรรมชาติ ขณะที่มนุษย์แบ่งได้เป็น 2 แบบคือมนุษย์ผู้เข้าถึงพระธรรมคำสอนจึงเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนาและมนุษย์ผู้ข้องติดในกิเลสนั้นอยู่ใต้ฐานศีลธรรมของความสัมพันธ์ดังกล่าว

กล่าวได้ว่า มโนทัศน์ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นมุมมองที่เกิดขึ้นจากการประกอบสร้างเนื้อหาในประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแฉกรดพระนังคัล ผู้แต่งได้ใช้กลวิธีต่าง ๆ อย่างหลากหลายได้แก่ การปรับรายละเอียดเนื้อหาให้เข้ากับพุทธพิธี การใช้กลวิธีทางภาษาคือความเปรียบเชิงอุปสัณณ์เชื่อมโยงพืชพันธุ์สำคัญในพระราชพิธีเข้ากับความคิดในพุทธศาสนา และการอ้างอิงเนื้อหาบางประการจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาทั้งพระสูตรอรรถกถาในพระสุตตันตปิฎกคือ กสิการทวาชสูตร อรรถกถาเตมียชาตก อรรถกถาัมจจฉาตก และอรรถกถาวาริชชาตก รวมถึงแนวคิดสัมพันธ์กับพุทธศาสนาได้แก่ แนวคิดเรื่องกุศลกรรม คติธรรมราชา เนื้อหาเรื่องราวและแนวคิดข้างต้นมีส่วนในการประกอบสร้างประกาศพระราชพิธีพืชมงคล

แลจรดพระนังคัลให้มีความศักดิ์สิทธิ์ที่จะสื่อสารกับอำนาจเหนือธรรมชาติในฐานะ “ประกาศ เทวดา” และเป็นสิริมงคลในการสื่อสารกับผู้เข้าร่วมพิธีหากพิจารณาในฐานะ “ประกาศ มนุษย์” ตามนิยามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายไว้ใน สาส์นสมเด็จ

นอกจากความเป็นสิริมงคลที่ได้จากการอ้างถึงเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาแล้ว เมื่อพิจารณาหน้าที่ของตัวบทวรรณกรรมอรรถกถาชาดก จะเห็นว่ามี 2 หน้าที่สำคัญ ประการแรกคืออรรถกถาชาดกที่ดำรงอยู่ในพระไตรปิฎก มีหน้าที่เพียงบันทึกหลักธรรมคำสอน หรือ คติธรรมทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่เมื่อมีการนำวรรณกรรมชาดกมาอ้างอิงหรือปรับใช้ ร่วมกับการเล่าเรื่องจะพบหน้าที่ประการที่ 2 คือ หน้าที่ในการเสริมวัตถุประสงค์แฝงในการ สื่อสาร กล่าวคือ เดิมกลีการทวาชสูตรได้เล่าเรื่อง วิถีทางการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้าที่ ยิ่งกว่าพืชผลจากการเพาะปลูก แต่ประกาศพระราชพิธีใช้รายละเอียดเนื้อหาบางประการของ กลีการทวาชสูตรมาใช้คือ การอ้างถึงสังขจاربรมิของพระพุทธเจ้ามาบันดาลให้เกิดผลสัมฤทธิ์ ในพระราชพิธี หรืออรรถกถาเตมียชาดกที่มุ่งนำเสนอเนกขัมมบารมีซึ่งนับเป็นวิถีดังกล่าวของ พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ แต่ในประกาศพระราชพิธีใช้คาถาจากอรรถกถาชาดกดังกล่าว เพียงข้อเดียวกล่าวถึงโคที่ไม่พยศ มุ่งหมายหน้าที่ในการเป็นนิมิตที่ดีของการประกอบพระราช พิธี ซึ่งมีใช้เนื้อหาสำคัญที่อรรถกถาเตมียชาดกต้องการสื่อสาร

ขณะที่อรรถกถามัจจชาดกมีใจความสำคัญคือ มุ่งปรารภพฤติกรรมการหึงหวงจาก สตรีเพื่อเตือนภิกษุระมัตระวังตนมิให้จิตใจสั่นคลอน แต่ประกาศพระราชพิธีได้ใช้ รายละเอียดเนื้อหาของอรรถกถามัจจชาดกคือ เหตุการณ์การกระทำสังกิริยาของ พระพุทธเจ้าที่บันดาลให้ฝนตก ซึ่งแสดงให้เห็นวิธีการยกพระพุทธเจ้าให้มีความยิ่งใหญ่ เทียบเคียงกับธรรมชาติ กลายเป็นหน้าที่อีกประการของอรรถกถามัจจชาดกที่มีส่วนเล่าเรื่อง สันับสนุนวัตถุประสงค์แฝง

ความข้างต้นสอดคล้องกับการศึกษาของ Sheravanichkul (2022, p. 302) ที่สรุปว่า ชาดกมีความสัมพันธ์กับวรรณคดีไทยประเภทต่าง ๆ อาทิ วรรณคดีพุทธศาสนา วรรณคดีคำสอน วรรณคดีประกอบพิธีกรรม มีการนำเนื้อเรื่องหรือเนื้อหาในชาดกไปแต่งเป็น วรรณคดีประเภทต่าง ๆ บ้าง อ้างอิงชาดกบ้าง หรืออ้างถึงเรื่อง อนุภาค หรือตัวละครในชาดก บ้าง โดยมีวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กันตามประเภทของวรรณคดี เช่น การแสดงประวัติของ พระพุทธเจ้า แสดงบารมีของพระมหาภิกษุตรีในฐานะพระโพธิสัตว์ อ้างอิงเพื่อสร้าง ความ น่าเชื่อถือให้แก่เรื่อง นับเป็นความสำคัญของชาดกในฐานะแหล่งข้อมูลสร้างสรรค์วรรณกรรม อีกทั้งแสดงภูมิรู้อันเป็นอัจฉริยะของผู้เขียนด้วย

กลวิธีการสร้างเล่าเรื่องในประกาศพระราชพิธีพิฆัมงคลแลจรดพระนังคัลจึงทำให้เห็น อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย เชื่อมโยงโลกมนุษย์และโลกธรรมชาติให้ใกล้ชิดกัน

พระพุทธศาสนาได้มอบหลักคิดและหลักปฏิบัติให้มนุษย์ได้เรียนรู้การใช้ชีวิต ว่ามนุษย์มีใช้ศูนย์กลางของสรรพสิ่ง แต่มนุษย์พยายามสร้างการต่อรอง เพื่อให้มีชีวิตที่มั่นคงและจิตใจที่ปกติสุขโดยมีสัจธรรมอันประเสริฐเป็นพื้นฐาน จึงสะท้อนให้เห็นโน้ตความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ศาสนา และ (อำนาจเหนือ) ธรรมชาติ ในแง่การก่อกลประนีประนอมพึ่งพาอาศัยกัน

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

วรรณกรรมประกาศพระราชพิธีมีความน่าสนใจทั้งเนื้อหาและกลวิธีการสร้างวรรณกรรม ยังมีประกาศพระราชพิธีอื่น ๆ ที่ไม่ใช่พระราชพิธีทางการเกษตร แต่เกี่ยวข้องกับฤดูกาล ประเพณีวัฒนธรรมอันเป็นวิถีดั้งเดิม ซึ่งอยู่นอกเหนือขอบเขตที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ อาจศึกษาวิเคราะห์ในเชิงนิเวศวิจารณ์ต่อไปได้

เอกสารอ้างอิง

- Aṭṭhakathā* Matcha *Jā*taka. (2003). Retrieved From <https://84000.org/tipitaka/atita/100jataka.php?i=4> 27003
- Aṭṭhakathā* Temiya *Jā*taka. (2005). Retrieved From <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=28.0&i=394&p=2>
- Aṭṭhakathā* *Vā*richa *Jā*taka. (2003). Retrieved From <https://84000.org/tipitaka/atita100/jataka.p hp?i=270034>
- Chuenka, R. (Eds.). (2023). *The Royal Plowing Ceremony of the Royal Plowing Ceremony: writings by the king Rama V, The Royal Ceremony Announcements Ploughing Ceremony*. Bangkok: Institute of Linguistics and Rajanagarindra Cultural Studies Faculty of Humanities Kasetsart University.
- Fine Arts Department. (2007). *Announcement of the Royal Ceremony, Volume 1*. (9th ed.). Bangkok: Office of Literature and History.
- King Rama V. (2013). *The Royal Twelve-Month Ceremonies*. Bangkok: Saengdao.
- Panpoo, B., & Nilawanapa, R. (2022). The Language Strategies to Ecological Concept in Feature Writing of Veerasak Chansongsang. *Journal of Pacific Institute of Management Sciences (Humanities and Social Sciences)*, 8(1), 264 – 272. Retrieved from <https://so05.tcithaijo.org/index.php%20/pacific/article/view/252688>

- Polmuk, C. (2009). *Royal ceremony literature in the Rattanakosin period : Dharmaraja concept and literary techniques* (Master' s Thesis) . Retrieved from <https://library.car.chula.ac.th/record=b1865034>
- San Somdej Volume 1*: 1933. (1993). Bangkok: The Naris Foundation, The Damrong Rajanupab Foundation and Teachers' Council trade organization.
- Sangkaphanthanon, T. (2013). *Ecocriticism in Thai literature*. Bangkok: Nakhorn.
- Sheravanichkul, A. (2022). *The Jataka and Thai Literary Conventions*. Bangkok: Project to disseminate academic works of the Faculty of Arts Chulalongkorn University.
- Tailanga, S. (2017). *The Art and Science of Narration* (3rd ed.). Bangkok: Scholarly Communication Project, Faculty of Humanities, Kasetsart University.
- Thongchomchay, D. (2018). The Structure of Royal Ceremony Announcements during the Ayutthaya and Rattanakosin Period. *Damrong Journal*, 17(2), 113-136. Retrieved from http://www.damrong-journal.su.ac.th/upload/pdf/104_5.pdf
- Tripitaka, Royal Edition, Vol.25*. (2017). Retrieved From http://84000.org/tipitaka/pitaka_item/v.php?B=25&A=7102&Z=7176&p=agebreak=1
- Yindeenoy, P. (2013). The study of royal ceremonies announcement as a source of thai history (King Rama I – King Rama VI). *Journal of the Faculty of Arts, Silpakorn University*, 35(1), 185–218. Retrieved from <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jasu/article/view/239112>